

Szabó Marcel

**A jóvátételi cikkek kodifikációja az ENSZ Nemzetközi Jogi
Bizottságában**

A doktori értekezés tézisei

2003

1. A kutatás tárgya

A Közgyűlés 1949-ben kérte fel az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságát az államok felelőssége témakörének kodifikálására. Hosszas előkészületek után a Nemzetközi Jogi Bizottság 1955-ben nevezte ki az első *Special Rapporteur*t ezen a jogterületen. A Felelősségi Cikk kidolgozása csaknem fél évszázadig tartott, melynek eredményeként a Nemzetközi Jogi Bizottság 1996-ban első olvasatban, 2001-ben második olvasatban is elfogadta az államok felelősségéről szóló cikkeket, amelyet a Közgyűlés még ebben az évben határozatába foglalt. A Felelősségi Cikkeket a jövőben – a szerződések jogához vagy a diplomáciai kiváltságokhoz és mentességekhez hasonlóan – az államok diplomáciai konferencián kodifikációs egyezménybe foglalhatják.

A Felelősségi Cikk második része foglalkozik a felelősség jogkövetkezményeivel, amely elsődlegesen a jóvátételt és annak megvalósulási formáit, az eredeti állapot helyreállítását, a kártérítést és az elégtételt jelenti. Kutatásom tárgya az volt, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottságban megalkotott jóvátételi szabályokat összevessem a nemzetközi jog évszázadok óta formálódó gyakorlatával, feltárva egyúttal a jogeseteből levonható tendenciákat és felmérve azt a hatást, amelyet a Nemzetközi Jogi Bizottságban folyó kodifikációs munka a bírósági, választottbírói gyakorlatban máris eredményezett. Az értekezés elkészítése során célként fogalmazódott meg, hogy kerüljön feltárára a jóvátétel struktúrájában szereplő egyes jogintézmények egymáshoz való viszonya, az eltérő jogorvoslati formák alkalmazhatóságának jogi logikája és az a jogpolitikai érdek, amely egyes intézmények felülvizsgálatát, módosítását indokolhatná. Vizsgálat tárgyát képezte az is, hogy lehetséges-e egységes jóvátételi formák alkalmazása a jogsértések valamennyi típusára a háttérjelek megrongálásától a diplomaták jogellenes fogva tartásán keresztül a fegyveres konfliktusokig.

A jóvátétel nemzetközi jogi formái kapcsolatba hozhatók a polgári jogban alkalmazott reparációs jogintézményekkel, és ez mind összehasonlító jogi, mind pedig jogtörténeti kutatásokat indokoltá tett az értekezés megalkotása során. Az elemzések során nagy figyelem irányult mind a hatályos nemzetközi jogi doktrínára, mind pedig a történeti értékű forrásokra. Az értekezés a jóvátétel különböző formáinak egymáshoz fűződő viszonyán túlmenően tekintetbe veszi azt a jogi kapcsolatrendszert is, amely a jóvátételt a jogsértés abbahagyásához (a *cessatio*hoz) és az ellenintézkedésekhez fűzi.

2. A kutatás módszertana

A jóvátétel nemzetközi jogi kérdéseire vonatkozó elemzést a jóvátétel polgári jogi koncepciójának kialakulására vonatkozó történeti kutatások előzték meg. Ennek során a szerző tanulmányozta az eredeti forrásokat, mint például a Tizenkéttáblás törvények töredékeit, a *Digestat*, az Ó- és Újszövetséget, a *BGB* és a *Code Civile* eredeti változatait, valamint az e forrásokra vonatkozó jogtörténeti elemzéseket. Az értekezés elkészítését a mai francia, német, angol, észak-amerikai polgári jog intézményeire vonatkozó összehasonlító jogi kutatás segítette elő, amelynek során a szerző igyekezett feltárni a *common law* és a kontinentális jogrendszerek részben eltérő gyökerekből fakadó, és ezért különböző sajátosságokat mutató jóvátételi intézményinek jellegzetességeit. A vizsgálat kiterjedt azokra az ősi jóvátételi elvekre is, amelyekről a szerző álláspontja szerint elképzelhető, hogy a nemzetközi jog alapján működő bíróságok valamely jövőben előforduló jogeset kapcsán azok általános jogelvi jellegét állapíthatják meg. Az értekezés igyekezett feltárni azt is, hogy egyes választottbíróságok által megnevezett, a jóvátételre vonatkozó általános jogelvek milyen megalapozottsággal bírtak a korabeli belső jogban.

A kutatás módszerei közé tartozott az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által felkért *Special Rapporteur*-ök által a Felelősségi Cikkok kodifikációja során megalkotott jelentésinek részletes elemzése és összehasonlításuk a nemzetközi jog tudósai által képviselt különböző jóvátételi tézisekkel. A szerző a jóvátétellel kapcsolatos bírósági, választottbírósági döntések és az ezeket elemző szakirodalom feldolgozásával megkísérelte felvázolni a nemzetközi jogi gyakorlatban megfigyelhető főbb tendenciákat, valamint azt a hatást, amelyet a Nemzetközi Jogi Bizottság égisze alatt folyó felelősségi jogi kodifikáció már eredményezett.

Az Európa jog sajtóságos szupranacionális keretei között kialakított jóvátételi formák is kapcsolatba hozhatók a nemzetközi jogban alkalmazott jogintézményekkel, az összefüggésekre való rövid kitekintéssel igyekezett az értekezés a jóvátétel nemzetközi jogi problémáit még egy aspektusból megvilágítani.

3. A kutatás eredménye, hasznosíthatósága

3.1 Már a Nemzetek Szövetségében is felmerült a nemzetközi jogi felelősség kodifikációjának szükségessége és a Tanács által 1924-ben megbízott bizottság ezt a témakört is javasolta felvenni a szervezet kodifikációs programjába, de az 1930-as hágai kodifikációs konferencia nem járt sikerrel. Az ENSZ Közgyűlése 468. plenáris ülésén, 1953. december 7-én bizta meg a Nemzetközi Jogi Bizottságot az államok felelősségével kapcsolatos nemzetközi jogi szabályok kodifikációjával. A Nemzetközi Jogi Bizottság 1955-ben jelölte ki az első *Special Rapporteur*t, Garcia Amador jelentéseit azonban soha nem tárgyalták meg. Az érdemi kodifikációs munka 1963-ban kezdődött meg Roberto Ago *Special Rapporteur* vezetésével. A *Special Rapporteur*-i tisztet 1979-től Willem Riphagen vette át, akit 1987-től Arangio Ruiz, 1997-től pedig James Crawford követett. A Felelősségi Cikk első tervezetét a Nemzetközi Jogi Bizottság 1996-ban fogadta el első, majd 2001-ben második olvasatban. A Felelősségi Cikk megalkotását az ENSZ Közgyűlése 2001-ben határozatával tudomásul vette. Egyelőre nyitott kérdés, hogy sikerül-e a jövőben a Felelősségi Cikkeket kodifikációs egyezményé formálni.

Ha az államok felelősségéről szóló cikkek semmilyen további módosításáról nem sikerülne megállapodni és a későbbiekben sem válna belőle egyezmény, a Bizottság által végzett munka akkor is alapvető szerepet játszott és játszik majd a nemzetközi jog kodifikálásában és fejlesztésében az államok felelősségének területén. A Nemzetközi Jogi Bizottság Felelősségi Cikkei megfelelő alapot teremtenek arra, hogy a későbbi bírósági, választottbírósági döntések ennek a jól átgondolt koncepciónak a figyelembevételével születhessenek meg, tovább erősítve nemcsak az államok felelősségének területén megszületett egyes szabályok szokásjogi erejét, de egyre elfogadottabbá téve azoknak a Felelősségi Cikkeken vázolt struktúráját is.

A Felelősségi Cikk második része foglalkozik a nemzetközi felelősség jogkövetkezményeivel. A doktrína a jogsértés következményei közé *lato sensu* a jóvátétel jogintézményeit és az ellenintézkedéseket sorolja, ehhez járul még a Felelősségi Cikkben a *cessatio*, a jogsértés abbahagyására irányuló kötelezettség, amely jogelméletileg magából az alapkötelezettségből ered és nem része a reparáció struktúrájának, de ténylegesen szoros kapcsolatban áll vele. A jóvátétel szűkebb értelemben az *in integrum restitutio*t, a kártérítést és az elégtételt foglalja magában.

3.2 *Cessatio* és *jóvátétel*. A jogsértő állam köteles a *cessatio* és a *restitutio* is, amennyiben folyamatos jogsértő cselekményt vagy mulasztást valósított meg, és ez a magatartás még a jogorvoslati igény bejelentésekor is fennáll. Az értekezésbe foglalt elemzés alapján, ha ugyanabban az ügyben a *cessatio* és a *restitutio* kötelezettsége is fennáll, akkor ez a két jogintézmény külön-külön ugyanarra a magatartásra fogja kötelezni a jogsértő államot, azaz arra, hogy ismételten vesse magát alá a megsértett jogi kötelezettségének. A *restitutio* azonban a sértett állam felszólítására kell teljesíteni, míg a *cessatio* kötelezettsége objektív, a sértett állam szándékától függetlenül – *horribile dictu* még annak ellenére is – kötelezi a jogsértést elkövető államot. Ezzel a Felelősségi Cikk megalkotása során nem vették figyelembe, hogy érdekműlás esete is fennállhat a sértett állam részéről, sőt elképzelhető, hogy élni kívánna a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezményből fakadó jogositványával és a jogsértésre válaszul –amennyiben az erre egyébként irányadó feltételek fennállnak – meg kívánna szüntetni a szerződést, amelynek rendelkezéseit a másik állam súlyosan megszegte. További különbség, hogy a *restitutio* alól a sértett állam mentesül, ha az vagy fizikailag lehetetlen, vagy a *restitutio* aránytalan teherrel járna a jogsértő államra nézve, azzal az előnnyel összehasonlítva, amelyet a sértett állam azzal nyerne, ha az eredeti állapot helyreállításával tennék jóvá a sérelmet kártérítés helyett. Ezzel szemben a *cessatio*, legalábbis elméletben, nincs álvette semmilyen korlátozásnak és ezért feltétel nélkül teljesítendő.

Mivel a *cessatio* objektív kötelezettségként került a Felelősségi Cikkben megfogalmazásra, mely így független a sértett állam akaratától, és ezzel gyakorlatilag megfosztja a sértett államot a *restitutio* és a kártérítés közötti választás szabadságától, hiszen a jogsértő államot az eredeti kötelelem teljesítésére kötelezi, amely a diszertációban bemutatott elemzés szerint lényegében egybeesik az *in integrum restitutio*val. Szükséges lenne éppen ezért, hogy mind a *cessatio* mind pedig a *restitutio* a sértett állam jogositványaként kerüljön megfogalmazásra.

A Nemzetközi Jogi Bizottság jelen *cessatio*s elmélete túlzottan eltávolodott az államok között fennálló gyakorlattól és a nemzetközi bíróságok és választott bíróságok döntéseitől. A jelenlegi szabályok szerint *cessatio* csak a jogsértő magatartások esetén követelhető, holott ez a kötelezettség fennáll azon cselekmények vonatkozásában is, amelyek az államok felelősségéről szóló tervezet első részében foglalt kimentési okok alkalmazása következtében minősíthetők jogszerűnek. A ténylegesen jogsértő állam kész lehet a sérelmezett magatartását leállítani, de vonatkozhat, hogy elismerje cselekményének jogszerűtlenségét. Sok esetben a jogsértő magatartás leállítása és annak elérése, hogy az ezt elkövető államot rábírja arra, hogy vesse magát alá eredeti kötelezettségének, fontosabb lehet a jogsértést elszen-

vedő állam számára, minthogy a sérelmes magatartással bekövetkezett tényleges kár kompenzációját minden eszközzel kikényszerítse. Mindazonáltal a jogsértő állam érdekelt lehet abban, hogy eleget tegyen a *cessatio*s kötelezettségnek, hiszen ezzel a két állam erre irányuló megállapodása esetén esetlegesen elkerülheti a reparációs kötelezettségek teljesítését, ugyanúgy ahogyan a reparációs kötelezettség teljesítésével az állam elkerülheti, hogy vele szemben ellenintézkedéseket alkalmazzanak.

Érdeemes megőrizni a *cessatio*t, mint olyan jogi eszközt, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának Tervezetében, amely különösen alkalmas lehet a folyamatban levő aktív és a fokozódás és visszafordíthatatlanság veszélyét magában hordozó jogsértések megállítására. Az államok erre irányuló szándéka esetén a Felelősségi Cikkben megjelölt szabályokat remélhetőleg egyezménnyé lehet majd formálni, és ennek során a *cessatio* és a *restitutio* szerepével kapcsolatban fölmerülő nehézségeket hatékonyan lehetne orvosolni. Ennek érdekében a *cessatio*t úgy kellene megfogalmazni, hogy az nem foglalná magába a sérelmezett magatartás jogellenességének érdemi vizsgálatát, csak azt, hogy az alapkötelezettség teljesítése abamaradt és ezt a kötelemben jogositott állam sérelmezi.

A *cessatio* szabályát úgy kellene megalkotni, hogy az jogositványként fogalmazódjék meg a sértett állam számára, hogy a hatályban levő kötelezettség teljesítéséhez való visszatérést vagy a teljesítés megkezdését követelje bármely esetben, ha a teljesítés abamaradt, vagy nem kezdődött meg. Hogy a sérelmezett aktus jogsértő volt-e, vagy esetleg kimentési ok alá esik, a *cessatio* vonatkozásában még nem szükséges – és mivel a *cessatio* nem a jóvátételi struktúra része – az értekezésben foglaltakkal összhangban nem is lehetséges vizsgálni.

3.3. *A jóvátételi szabályok egységesítése* A jóvátétel szabályainak megfogalmazásakor a Nemzetközi Jogi Bizottság tagjainak azzal a problémával kellett szembenéznie, hogy lehetséges-e egységes szabályokat létrehozni a nemzetközi jogsértések valamennyi típusára, függetlenül attól, hogy terrorcselekményről, agresszióról, nemzetközi szervezet létrehozásáról, jogtalan kisajátításról vagy éppen idegen állam zászlajának letépeséről legyen szó, amelyek megfelelő alapjot teremthetnek mind a bírói típusú vitarendezésre, mind pedig a felek közvetlen megállapodásaira.

A jóvátételnek a Felelősségi Cikkbe foglalt szabályai elvileg bármilyen fajtájú és súlyú vita eldöntésének megfelelő alapját képezik, ugyanakkor egyes jogsértés-típusokat azért nem lehet beleszorítani a jelenlegi jóvátételi struktúra

Prokusztész-ágyába, mert lényegében bármilyen jogorvoslati forma alkalmazása felesleges, más különösen súlyos jogsértések esetén ellenben a Felelősségi Cikk szerinti reparáció túl enyhe következményeket látszik magába foglalni.

A jóvátételi kötelezettségek meghatározása során lehetetlen nem figyelembe venni azt a tényt, hogy a nemzetközi jogban eltérő súlyú kötelezettségvállalásokra kerülhet sor. Más lehet a súlya egy együttműködésről szóló deklarációnak, még ha jogi formába öltöztetik is, mint például egy fegyverszállítási megállapodásnak, és ismét más a súlya egy olyan megállapodásnak – például a nők jogairól szóló egyezménynek – ahol minden állam maga ellenőrzi a rá nézve kötelezően előírt szabályok megvalósulását. Lehetséges, hogy az ügyintéző szerződések vagy más néven *traité-contrat* kategóriájába tartozó megállapodások más jogkövetkezmények megállapítását tennék szükségessé, mint a szokásjogi kötelezettségek áthágása vagy a *traité-loi* kategóriájába tartozó és az államközi kapcsolatok egészen más szféráját érintő megállapodások megsértése.

Egyes jogsértések esetén a jóvátételi szabályok alkalmazása indokolatlan, vagy nem lehetséges. Ide tartoznak az általános együttműködési megállapodások, amelyek lényegében a politikai deklaráció kategóriájába esnek. Ha a két korábban együttműködő állam között a kapcsolatok romlanak, ezeknek az általános értelemben vett együttműködést meghatározó szerződéseknek a kieroszakolt végrehajtására nemcsak lehetőség, de tulajdonképpen szükség sincsen. További példaként szolgálnak az államok „önellenőrzésére” épülő normák. Azok a szerződések, ahol az állam a saját állampolgárai bizonyos jogainak tiszteletben tartására vállal kötelezettséget, ha egyéb jogorvoslati mechanizmus a konkrét norma és az adott állam vonatkozásában nem áll rendelkezésre, az állam maga lesz jogosult, hogy eldöntse, hogy az általa megvalósított helyzet jogsértő-e vagy sem, és más állam ez esetben nem is kerülhet olyan helyzetbe, hogy e normák megszegése alapján a jóvátétellel összefüggő jogorvoslati szabályokat alkalmazni legyen módja. A Felelősségi Cikkben legalább utalni kellene azokra a normatípusokra, amelyek megsértése kívül esik a benne szabályozható kereteken.

Eredetileg a Felelősségi Cikkben a jogsértő magatartásokat két csoportra osztották, a nemzetközi *deliktumokra* és a nemzetközi bűncselekményekre. Lehetetlennek tűnt azonban a nemzetközi *deliktumok* és a nemzetközi bűncselekmények szétválasztása után olyan szabályokat megfogalmazni, amelyek egyrészt értelmessé tehetnék a két kategória közötti különbségtételt, azaz lényegesen eltérő jogkövetkezményeket eredményeznének az egyik, illetve a másik esetben; ugyanakkor lehetőséget biztosítanak a nemzetközi bűncselekmények fogalmának tényleges

alkalmazására, azaz, hogy egy ilyen jogsértést elkövető állam önszántából hajlandó legyen azt mérlegelni, hogy akár saját elhatározása szerint, akár nemzetközi rendezéssel összefüggésben, akár pedig választott bírói, vagy egyéb bírósági úton hozott döntés kapcsán, a nemzetközi bűncselekményt elkövető állam bélyegét magára vállalja.

A Felelősségi Cikkekből végezetül törölték a nemzetközi bűncselekmények kategóriáját, és helyette a nemzetközi jog imperatív szabályainak súlyos megsértésére vonatkozó szabályok kerültek megfogalmazásra. Álláspontom szerint a „nemzetközi bűncselekmények” fogalmának bevezetése valóban elhibázott volt, mert önmagában az elnevezés lehetlenné tette, hogy arra az államok kétoldalú rendezésekben hivatkozzanak. Szükséges lett volna megkülönböztetést tenni ugyanakkor a jogsértések súlyával összhangban. Olyan megfogalmazás, mely szerint a jelentős súlyú jogsértések esetén a jóvátételnek nem csak a bekövetkezett kárral, de a jogsértés volumenével is arányban állónak kell lennie, megfelelően biztosítható volna a szükséges különbségtétel, és a nemzetközi gyakorlattal is összhangban állt volna.

3.4 Az *in integrum restitutio primátusa*. Ez a doktrína onnan eredeztethető, hogy a nemzetközi jogászok feltétlenül biztosítani kívánták, hogy a jogsértő állam teljesítse eredeti kötelezettségét. A *cessatio* jogintézménye azonban időközben megerősödött és kellően szavatolja az eredeti kötelezettségek teljesítését. Éppen ezért a Felelősségi Cikkekből minden olyan utalás, amely az *in integrum restitutio* elsődlegességére utal, törölhető. Nem szabad ugyanis megelégedni arról, hogy a további jogsértés kiküszöbölésére a *cessatio* szolgál, míg a jóvátétel célja a jogsértés következményeinek, elsősorban a bekövetkezett kárnak a kiküszöbölése. Világunkban a legsúlyosabb károkat jelenleg a háborúk és a szándékosan vagy gondatlanságból bekövetkező környezeti katasztrófák eredményezik. Ezekben az esetekben a gyakorlatban fel sem merül, hogy az eredeti állapot visszaállítását a jogsértő fél maga végezze. Úgy tűnik, hogy az eredeti állapot helyreállításának elsődlegességéről valott nézet nincs összhangban a tényleges gyakorlattal. A nemzetközi esetjogban nem találunk elég bizonyítékot annak a tételnek a bizonyítására, hogy az eredeti állapot helyreállítása minden esetben elsőbbséget élvez a kártérítés előtt. A nemzetközi gyakorlat inkább azt sugallja, hogy a körülmények megváltozása – az általános politikai környezet módosulása a jogsértő magatartás bekövetkezése és a döntés között eltelt idő – gyakran *de facto* kizárja az eredeti állapot helyreállítását. Szinte valamennyi jogsértő módon véghezvitt kisajátítás (például amelyeket diszkriminatív alapon hajtottak végre) alátámaszthatja előző megállapításunkat.

3.5 Kivételek az eredeti állapot helyreállítása alól. A jelenlegi koncepció szerint a jogsértő állam mentesül *restitutio* kötelezettsége alól, ha az eredeti állapot helyreállítása fizikailag lehetetlen, vagy pedig súlyos terhet jelent a jogsértő állam részére, a sértett állam előnyével összehasonlítva, ha az előbbi a reparációt nem kártérítésként, hanem az eredeti állapot helyreállításával kapná meg. Nem jogelméleti szörszálhasogatás azonban azt állítani, hogy ha a kártérítés pontosan az az összeg, amely megfelel az eredeti állapot helyreállításának, akkor helytelen azt feltételezni a két jogintézményről, hogy ezek más szempontból nézve mégsem egyenlő értékűek. Úgy tűnik, hogy a jelenlegi struktúrában nem értelmezhető az az előny, amely a sértett államot éri, ha kártérítés helyett az eredeti állapotot állítják helyre. Ez nem jelenti azt, hogy politikailag esetleg ne lenne előnyösebb az eredeti állapot helyreállítása a sértett állam részére. A gond az, hogy a Felelősségi Cikk jelenlegi logikája szerint ezt az értéket nem tudjuk mivel kifejezni. Azt különösen szerencsétlen, hogy két állam jogvitája során elméletben az egyik előnyét a másik hátrányával kellene össze hasonlítani, mindenfajta objektív jogi mérce nélkül. Célszerűbb lenne a jogsértő államra az eredeti állapot helyreállításával nehezedő fokozott terheket az általa elkövetett jogsértés nagyságával összehasonlítani.

Joga van-e a sértett államnak arra, hogy az eredeti állapot helyreállításának formájában felajánlott jóvátételt visszautasítsa, ha korábban kifejezetten nem jelölte meg az általa kívánt jóvátételi formát? A Felelősségi Cikk első olvasatban elfogadott változatához csatolt Kommentár aláhúzza, hogy mind az eredeti állapot helyreállítására, mind pedig a kártérítésre vonatkozó cikkek olyan módon kerültek megfogalmazásra, hogy az lehetőséget adjon a sértett államnak e két jogintézmény közötti választásra. Henry, Léon és Jean Mazeud, valamint Francois Chabas a francia polgári jogról szóló világhírű művükben, az *Obligations théorie générale* c. könyvben aláhúzták, hogy az eredeti állapot helyreállítása „*C'est le mode de réparation le plus parfait*”, azaz, az *in integrum restitutio* a jóvátétel legtökéletesebb módja. A szerzők szintén kifejtették, hogy az áldozat nem utasíthatja vissza a természetben való helyreállítást. Úgy tűnik, hogy ez a doktrína a kontinentális jogrendszerek jelentős részében megtalálható. Érdemes megemlíteni, hogy a legtöbb kontinentális jogrendszer az eredeti állapot helyreállítását tekinti a jóvátétel fő jogi eszközének, és ennek következtében kötelezi a sértett felet, hogy fogadja el a jóvátétel ezen formáját. Ezzel szemben a *common law* országaiban a tulajdonviták egy szűkebb körét leszámítva a kártérítés a legfőbb jogorvoslati forma és az eredeti állapot helyreállítása az úgynevezett „*specific performance*” pedig egészen kivételes jogintézmény. A *restitutio* visszautasítását illetően az államok belső jogából további következtetéseket nem lehet levonni, és a Felelősségi Cikkben megfogalmazott szabályok sem adnak teljesen egyértelmű választ erre a kérdésre.

Az államok felelősségéről szóló cikkek *expressis verbis* biztosítják a sértett államnak azt a jogot, hogy az eredeti állapot helyreállítása helyett inkább kártérítést követeljen, ugyanakkor nehézségeket eredményezhet, ha egy jogsértés eredményeként több állam szenvedett jogsérelmet, s ezek közül egyesek inkább kártérítést szeretnének, míg mások az eredeti állapot helyreállítását választanák. Ilyen esetekben kétséges, hogy a *restitutio* visszautasíthatja-e az a sértett állam, amelyik inkább kártérítést szerezne.

3.6 A kártérítés terjedelme és korlátai. A jóvátétellel kapcsolatos nemzetközi jogi előírások kodifikációjának egyik legfontosabb eredménye az lehet, hogy minden állam tudatában lesz annak, hogy „milyen áron” követhet el nemzetközi jogsértést. A jóvátétel szabályainak végső kodifikációját követően remélhetőleg nem adódhat olyan helyzet, hogy jóhiszeműnek és tisztességesnek mondható fél megkérdőjelezhesse a sértett állam jogát az elmaradt haszonra vagy a kamatokra a releváns esetekben. Ehhez azonban szükség lenne arra, hogy a kártérítés terjedelme és korlátaira a jelenleginél jóval részletesebb szabályokat fogadjanak el az államok – ha és amennyiben a Felelősségi Cikkeket a jövőben egyezménynek tudják formálni. Így a szabályoknak preventív funkciója is lehetne, hiszen ettől kezdve a jóvátétel mértéke sokkal inkább az objektívizált szabályoktól és nem a jogvitában álló felek közötti általános politikai viszonyoktól lenne függő. A részletes szabályoknak preventív funkciójukon túl a közvetlen kétoldalú rendezést segítő szerepe is lehetne. A nemzetközi jogsértések természetesen politikai és érzelmi következményekkel is járnak a sértett állam vonatkozásában, s ez megalapozatlan követelésekhez is vezethet. A kártérítésre vonatkozó konkrét és részletes rendelkezések a méltányos jóvátétel mértékének mindkét fél által inkább elfogadható, egyértelműbb meghatározását tennék lehetővé.

Az értekezés bemutatja azokat a legfontosabb elveket, amelyeket a nemzetközi bíróságok és választott bíróságok a kártérítés vonatkozásában kialakítottak. Ezeknek az elveknek a legnagyobb része a magánjogból ered és általános jogelvként került a nemzetközi jogban is elfogadásra. Az államközi joggyakorlatban az alábbi elvek mind nagyobb mértékű elfogadottsága követhető nyomon, amelyek közül egyeseket a Felelősségi Cikk részletesebben, pontosabban is körülírhatunk volna.

A teljes jóvátétel elve. Ennek az elvnek a definícióját a *Chorzów gyár* ügye tartalmazza. „A jóvátételnek, amennyire csak lehetséges, a jogsértő aktus minden következményét ki kell küszöbölnie.” Ezt az elvet az angol jogban a *Livingstone v. Raywards Coal Co., Ltd.* (1880) és a *Victoria Laundry (Windsor), Ltd. v. Newman*

Industries, Ltd ügyekben fektették le. A német BGB 249. §-a szintén tartalmazza és a francia *Cour de Cassation* szintén elfogadta ezt a jogelvet. A Felelősségi Cikk *expressis verbis* tartalmazza ezt az elvet, amely alapján a sértett állam a *restitution* túl kártérítést, sőt elégtételt is követelhet, amennyiben ezen jogorvoslati formák együttes biztosításával érhető csak el a teljes jóvátétel.

Az *elmaradt haszon*. A *Cape Horn Pigeon* ügyben eljáró választott bíróság úgy definiálta, hogy az a „haszon, amelyet az események normális menete során el lehetett volna érni”. A nemzetközi esetjogban lassú fejlődést figyelhetünk meg az elmaradt haszon megítélhetőségének kérdésében. A *William Lee*, a *Yuille*, a *Thomas E. Bayard*, a *Norwegian Shipowners*, és a *The Kate* ügyek azonban mára egyértelművé teszik, hogy a választottbírói gyakorlat az elmaradt hasznok megítélését jogszerűnek tartja. A legtöbb ország polgári joga szintén lehetővé teszi a sértett fél számára, hogy elmaradt hasznának megtérítését követelje. Ilyen rendelkezést tartalmaz például a francia *Code Civil* 1149. §-a, és a német BGB 252. §-a.

A Nemzetközi Jogi Bizottság 1993-ban *Arangio Ruiz* tervezetét tanulmányozva az elmaradt hasznok kérdésével az alábbi kérdéseket tette fel saját magának: mely esetekben kell az elmaradt hasznok megfizetése, milyen időintervallumon belül van mód az elmaradt hasznok megtérítésére, milyen módon kell ezt kiszámítani. A Felelősségi Cikk nem tisztázza kellőképpen az elmaradt hasznok szerepét és megítélésének feltételeit a nemzetközi jogban.

A *kamat*. Ahogyan a bevezetőben utaltunk rá, *Lauterpacht* véleménye szerint „a polgári jog általános szabálya, hogy amennyiben az adós késedelembe esik pénzügyi kötelezettségének teljesítésével, a hitelező kamatra jogosult.” Ez a szabály egyébként nem általánosan elfogadott minden ország polgári jogában. Mindazonáltal az *Orosz hadikárpótlás* ügyében hozott ítélet erre az állítólagos általános jogelvre való hivatkozással született meg, és a későbbiekben is - néhány nagyon ritka kivételtől eltekintve, mint például a *Világítótoronyok* ügye - a nemzetközi gyakorlat egységesnek tűnik a kamatok tekintetében.

A kamatok kérdéseiben a Nemzetközi Jogi Bizottság, *James Crawford Special Rapporteur* javaslatára lépett jelentősen előre, külön cikkbe foglalva a kamatok megítélésének lehetőségét a sértett állam részére. A rendelkezés alapján a pénzben megfogalmazott kártérítési követelés előterjesztésétől az annak tényleges megfizetéséig terjedő időtartamra lehetőség van kamatot követelni. Ezek a kérdések alapvető jelentőséggel bírnak, ezért célszerű lett volna rájuk utalni a Felelősségi

Cikkekben, de az sajnos sem a kamatok a mértékéről, sem pedig a kamatos kamatokról nem tartalmaz rendelkezést.

A *kártérítés és a sértett állam túlkompenzálása*. A Választott Bíróság a *Cartaghe* ügyben hangsúlyozta, hogy „a pénzügyi büntetés megítélése túlmegy a nemzetközi jogszolgáltatás céljain” és a *Lusitania* ügyben született ítélet szintén hasonló rendelkezést tartalmaz. A nemzetközi jog kiemelkedő tudósai, mint *Aréchaga* és *Arangio Ruiz*, szintén elítélték azt a néhány esetet, amelyben a jóvátételnek büntető jellege volt. *Riphagen* szintén felhívta a figyelmet arra a veszélyre, amely abból eredhet, ha „nem egyértelmű, hogy pontosan mit minősíthetünk jóvátételnek és pontosan mit büntetésnek.”

Mind a nemzetközi gyakorlat, mind pedig a jogelmélet egységes abban, hogy a jóvátétel meghatározásánál semmiképpen nem fogalmazható meg célként a jogsértő állam megbüntetése. Ettől még a *jus cogens* normák megsértése esetén alkalmazható jogkövetkezményeknél sincs mód eltérni. Célszerű lett volna a jogsértő állam megbüntetését kizáró jogelvnek az *expressis verbis* megfogalmazása a Felelősségi Cikk között.

Hasonló jellegű, de még súlyosabb kíváncsi lehet azt várni a jóvátétellel kapcsolatban, hogy az ne vezessen a sértett állam túlkompenzálására. *Gray* ezt az elvet a nemzetközi jog alapvető elvének tartja és úgy gondolja, hogy az elv gyakorlati érvényesülésére a *Chorzów gyár* ügye már jó példát szolgáltatott. A Nemzetközi Jogi Bizottság szintén kifejtette, hogy alapvető cél a jóvátétel minden formájánál, hogy a kétszeres megtérítést elkerüljék. Hasznosnak tünne éppen ezért a Felelősségi Cikkben egyértelműen kimondani, hogy a kártérítés nem vezethet a sértett állam jogalap nélküli gazdagodására.

Közvetett kár, előreláthatóság, adekvát kauzalitás. A nemzetközi bíróságok és választott bíróságok elutasították a sértett államok olyan követeléseit, amelynek során a bekövetkezett kár és az elkövetett jogsértés túl távoli kapcsolatban voltak egymással. Ennek az elvnek a működését láthatjuk a *Sardinero*, az *Alabama*, a *Dix* ügyekben. A jogsértéssel túl távoli kapcsolatban lévő károk után járó követeléseket visszautasító bíróságok gyakran hivatkoztak a francia polgári jognak a közvetett kár néven ismert elvére, és az angol polgári jog előreláthatóság vagy adekvát kauzalitás doktrínájára. A Felelősségi Cikk megfogalmazásával összhangban a jogsértés felőlel minden kárt okozó jogellenes magatartást. Ez a megfogalmazás implicit módon magában foglalja a kár és a jogsértés között fennálló ok-okozati összefüggés jogi kritériumát, de ennél az adekvát kauzalitás jól ismert elve tisztáb-

ban és világosabban fogalmazza meg a jogellenes magatartás és a bekövetkezett kár közötti kapcsolat minőségét a jóvátétel feltételeként és egyben a kár megtérítésének korlátjaként, éppen ezért célszerűbb lett volna ezt a jogintézményt nevesítve is a Felelősségi Cikkbe foglalni.

Kárenyhítési kötelezettség. Ez az elv, amely szinte valamennyi ország polgári jogában megtalálható, a Felelősségi Cikkbe is beépítésre került. A *Teheráni túsügyben* és a Németország felelőssége Portugáliával szemben elnevezésű ügyben a bíróság figyelembe vette a sértett állam hozzájárulását a kárhoz. A hágai Nemzetközi Bíróság állásfoglalása a Bős-Nagymarosi ügyben lehetővé tette, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága beemelje ezt az elvet az államok felelőségéről szóló cikkek *reparációval* kapcsolatos szabályai közé.

Összefoglalva: számos, a jogsértő magatartások jogkövetkezménye tekintetében kialakult jogelvet sikerült beépíteni a Felelősségi Cikkbe. Mindazonáltal sajnálatos, hogy a dokumentum nem tartalmaz egyértelműbb megfogalmazásokat a kamatokkal és az elmaradt haszonnal kapcsolatban, és egyáltalán nem foglal magába rendelkezést a büntető jellegű jóvátételi formák kizárására, továbbá nem vesíti az adekvát kauzalitás elvét, annak ellenére, hogy ezeket a jogintézményeket a legtöbb ország jogrendszere elismeri és már a nemzetközi joggyakorlatban is meggyökereztek.

3.7. *Az elégtétel: kiüresedő formák.* A jogsértést elkövető állam akkor tesz eleget elégtétel formájában a sértett állammal szemben fennálló jogorvoslati kötelezettségének, ha annak méltóságát, presztízsét érte csorba anélkül, hogy tényleges fizikai kárt szenvedett volna el. Az elégtétellel összefüggésben korábban erkölcsi kárról beszéltek, az első olvasatban elfogadott Felelősségi Cikkben a nem materiális kár kifejezést használták, míg a második olvasatot követően a Felelősségi Cikk egyáltalán nem utalnak arra, hogy az elégtétel a jogsértés mely típusára szolgál jogorvoslatul. Szükséges lett volna, hogy a Felelősségi Cikk ennél precízebb megfogalmazással tegyék egyértelművé ennek az egyáltalán nem lebecsülendő jelentőségű jogorvoslati formának a nemzetközi szerepét, még akkor is, ha a nemzetközi jogi irodalom és az esetjog alapján az államok többé-kevésbé tisztában vannak e jóvátételi forma gyakorlati alkalmazhatóságával.

A Felelősségi Cikk végző verziójából sajnálatos módon kimaradt a nemzetközi jogsértő magatartásért felelős személyek megbüntetésére. Néhány nemzetközi jogász felvetette, hogy az állam – a hatalmi ágak megosztásának következtében – nem vállalhat kötelezettséget arra, hogy bárkinek a megbüntetését garantálja, leg-

feljebb annyit ígérhet, hogy eljárást indít a felelős személyek ellen, amelynek eredményét azonban természetesen nem határozhatja meg előre. Az elégtételnek ez a formája éppen ezért teljesen kimaradt a Felelősségi Cikk végző verziójából, ami akkor is sajnálatos, ha rögzítették, hogy az elégtétel kapcsán közölt jogintézmények listája nem kimerítő jellegű. A vétkes személyek felelősségre vonása a nemzetközi jogban jól ismert elégtételi forma. Az állam a vétkes személyeket nemcsak bírósági úton kérheti számon, de a mulasztó köztisztviselőket elbocsáthatja és esetlegesen bizonyos közigazgatási szankciókat is – például pénzbüntetést – alkalmazhat velük szemben. Nem mondható tehát, hogy a kormányok teljes egészében tehetetlenek lennének az irányításuk alá tartozó tisztviselők felelősségre vonását illetően és arra is ígéretet vállalhatnak, hogy mindazon állampolgárok ellen, akikkel kapcsolatban az állam felelőssége fennáll, büntetőeljárást indíthatnak felelősségre vonási céllal.

Sajnálatos, hogy a jogsértés bírói megállapítását nem sikerült megjeleníteni a végleges tervezetben, hiszen ez a mai nemzetközi jog fontos intézménye, amely a nemzetközi joggyakorlatban komoly jelentőséggel bír.

Az elégtétel jogintézményének bizonyos leértékelődéséhez vezet, hogy a Felelősségi Cikk két, a bocsánatkérésnél is enyhébb formával egészültek ki, nevezetesen a jogsértés elismerésével és a sajnálkozással. Nehezen értelmezhető a jogsértés elismerése és a sajnálkozás megkülönböztetése. A vonatkozó cikkben felsorolt elégtételi formák egyfajta fokozatosságot tükröznek. Az az állam, amelyik a jogsértését elismeri, de a sajnálkozás kifejezésére nem hajlandó, olyan színben tűnhet fel, mint amelyik a jogsértés jóvátételekor szükségszerűen megkívánható elemi együttérzést, szolidaritást tagadja meg a sértett államtól.

Az *I'm Alone* ügy és a *Rainbow Warrior* ügy azt bizonyítja, hogy léteznek olyan immateriális károk, különösen a szuverenitás területén, amelyek szükségszerűen megkívánják, hogy a jogsértő állam a bocsánatkérésnél fajsúlyosabb jogorvoslatot nyújtson a sértett állam részére. A nemzetközi bíróságok jó irányba indultak el, amikor a sértett államra közvetlenül ható, nagy súlyú immateriális jogsértések – így például a szuverenitás megsértése – esetén, több ízben is pénzbeli elégtételt ítélték meg. Ezeket a tendenciákat sajnos nem fogja tovább erősíteni a Felelősségi Cikk végző verziója, amely az elégtételnek ezt a formáját – az első olvasatban elfogadott tervezettel ellentétben – már nem tartalmazza.

A Felelősségi Cikk szerint az elégtétel a jóvátételnek akkor megfelelő formája, ha a jogsértést sem az eredeti állapot helyreállításával, sem kártérítéssel nem le-

het orvosolni. Ez a megfogalmazás azt sugallja, hogy az elégtétel adására akkor kerül sor, ha a felek a kártérítés és a helyreállítás kérdését már megvizsgálták és azt bármilyen okból nem találták elegendőnek a jogsértés orvoslására. A gyakorlatban azonban a helyzet éppen ellenkező: a jogsértést elkövető állam szeretné a lehető legkisebb áldozattal helyreállítani a jó viszonyát a sértett állammal, amelynek kézenfekvő módja lehet a jogsértés elismerése, sajnálkozás, esetleg bocsánatkérés.

A Felelősségi Cikknek olyan struktúrát foglalnak magukba, amelyben a jogsértést elszenvedő államnak ugyan joga van választani a jóvátételi formák közül, ha azonban ezt mégse tenné meg, a Felelősségi Cikk logikai rendszere szerint a jogsértést elkövető államnak először a *restitutio* kellene megkísérelni, majd ezt követően – ha az előbbi nem vezet kielégítő eredményre, kártérítést kell megvalósítani, és csak amennyiben „az eredeti állapot helyreállításával nem lehet jóvá tenni” a jogsértést, csak harmadsorban szükséges az elégtétel adásának lehetőségét megvizsgálnia. Ez a megközelítés, legalábbis a sértett állam részéről közvetlenül elszenvedett immateriális jogsértések esetén, egyáltalán nem életszerű. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában folytatott vita során a résztvevők hangsúlyozták, hogy az elégtétel olyan jogintézmény, amely az eredeti állapot helyreállítását és a kártérítést kiegészítve is szolgálhatja a teljes jóvátételt, ugyanakkor önállóan is állhat. Ez utóbbi a véleményem szerint a Felelősségi Cikk jelenlegi formájából nem tűnik ki egyértelműen.

Véleményem szerint az elégtétel olyan nagy súlyú jogintézmény, amely a jogsértések jelentős hányadában első helyen kerülhet megfontolásra – legalábbis a jogsértő állam részéről. Ezt a jelentős szerepet a Felelősségi Cikk újrafogalmazásával is ki kellene fejezni, amely egyértelművé tehetné, hogy az elégtétel nem csak mellékszereplő az eredeti állapot helyreállítására és a kártérítés mellett, hanem önálló karaktere és szerepe is lehet.

3.8 *Javaslatok a tökéletesítésre.* Az államok felelőségéről szóló cikkek alapjaiban véve megfelelően határozzák meg a nemzetközi felelőség formáját, tartalmát és okozatait. Mindazonáltal – az államok erre irányuló szándéka esetén – a benne foglalt szabályokat felelőségi egyezményre lehet majd formálni, és ennek során a jóvátételi szabályokkal összefüggésben felmerült, és e tanulmány keretei között elemzett nehézségeket hatékonyan lehetne orvosolni, ha

a *cessatio* úgy fogalmazná meg, hogy az nem foglalná magába a sérelmezett magatartás jogellenességének érdemi vizsgálatát, csak azt, hogy az alapkötelezettség teljesítése abbamaradt és ezt a kötelemben jogosított állam sérelmezi;

a *cessatio* szabályának újrafogalmazásával – melynek megfelelően a *cessatio* érvényesítése az alapkötelemben jogosított állam igénybejelentéséhez fűződne – elhárítanák az akadályt, a sértett állam választási lehetősége előtt, az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés vonatkozásában;

kimondanák, hogy a jóvátétel meghatározása során a megsértett nemzetközi jogi szabály fontosságát, a jogsértés súlyát és a kérdéses jogviszonynak a nemzetközi jogban elfoglalt szerepét is figyelembe kell venni;

megteremtenék és meghatároznák a felelőség szabályi között a nemzetközi *jus cogens*-be ütköző cselekmények esetében alkalmazható súlyosabb jóvátétel formákat;

megszüntetnék az *integrum restitutio* primátusát;

tovább részleteznék, hogy az elmaradt haszon és a kamatok megítélése milyen feltételek esetében jogszerű;

a kártérítés korlátjaként kimondanák, hogy annak célja egyfelől a teljes kár megtérítése, azonban a sértett jogalap nélküli gazdagodását el kell kerülni;

rendszeroznék a kártérítés terjedelmét illetően a közvetett kár, előreláthatóság, adekvát kauzalitás doktrínáiból fakadó következményeket;

- visszaállítanák az elégtétel súlyosabb formáit, különösen az állam kötelezettségvállalását a vétkesek megbüntetésére, továbbá lehetőséget teremtenének az elégtétel pénzügyi formájára irányuló követelésre a bekövetkezett jogsértés típusától függetlenül.

Ezekkel a módosításokkal még kielégítőbbé és teljesebbé lehetne tenni a jóvátétel struktúráját az államok felelőségére vonatkozó szabályok szerkezetén belül.

9 A kutatás hasznosíthatósága

Bár 2001-ben az ENSZ közgyűlése határozatába foglalta a Felelősségi Cikkeket, közöttük a jóvátételre vonatkozó szabályokat, egyelőre bizonytalan, hogy az államokban kellő igény és elszántság létezik-e a megalkotott szabályoknak a jövőben ebből a célból összehívandó diplomáciai konferencián kodifikációs egyezményre

való formálására. Ha erre mégsem kerülne sor, a vonatkozó szokásjog esszenciájának tekinthető cikkek alkalmazására akkor is biztosan számíthatunk a bírósági és választottbírói gyakorlatban. Ha a Felelősségi Cikk egyezménybe foglalása következne be, az értekezésben lefektetett megállapítások hasznosíthatók lennének a magyar fél által kialakításra kerülő álláspont megfogalmazásánál.

Jelenleg is függő azoknak a tárgyalásoknak a helyzete, amelyek a hágai Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-i Ítéletének végrehajtásáról folynak. A tárgyalások egyik fontos kérdése a jóvátételi kérdések tisztázása. Az értekezésbe foglalt megállapítások felhasználhatók a magyar fél érdekeinek hatékony képviselője érdekében.

4. Az értekezés témakörében készített publikációk és tanulmányok jegyzéke

1. Reparation in international law (University of Cambridge, 1997, témavezető: James Crawford.
2. A *cessatio* mint jogintézmény alkalmazhatósága Szlovákiával szemben a hágai Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-i Ítéletét követően (szolgálati tanulmány a Miniszterelnöki Hivatal részére, 1998).
3. A hágai Nemzetközi Bíróság előtt a felek által előterjesztett és a Bíróság által elrendelt jóvátétel összevetése a Bős-Nagymarosi Terv ügyében (szolgálati tanulmány a Miniszterelnöki Hivatal részére, 1998.)
4. The legal position of Hungary and Slovakia after the Judgement of the ICJ in the Gabcikovo-Nagymaros case In: Kovács Péter (ed.): International Law at the turn of the millennium - the Hungarian approach, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2000. Budapest.
5. Forms of Reparation in International Case Law In: Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére, Budapest 2002.
6. Cessation in International Law In: Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére, Budapest 2002.
7. Critical remarks on the reparation aspects of the Draft Articles on State Responsibility In: Horváth Pál-Zlinszky János: Doktori Iskola - Prelegálások Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2003.